

ЧЕРНИШ Наталія<https://orcid.org/0000-0002-6626-1858>

Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури
та методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Україна) E-mail: tchernysh.nat@ukr.net

ТЮТЮННИК Оксана<https://orcid.org/0000-0001-9287-5768>

Доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української і зарубіжної літератури
та методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Україна) E-mail: o.svyrydenko@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ЛІРИКИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглянуто проблему формування національно-патріотичних цінностей учнів у процесі вивчення української та зарубіжної літератури. Акцентовано увагу на потенціалі лірики як ефективного засобу емоційно-ціннісного впливу на особистість школяра. Проаналізовано особливості сприйняття ліричних творів, обґрунтовано доцільність використання поетичних текстів для розвитку національної свідомості, громадянської позиції та духовно-моральних орієнтирів учнів. Доведено, що систематичне залучення лірики українських і зарубіжних авторів у навчальному процесі сприяє глибшому усвідомленню учнями національної ідентичності та культурних цінностей.

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні методичних підходів до формування національно-патріотичних цінностей учнів засобами лірики у процесі вивчення української та зарубіжної літератури. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю посилення виховного потенціалу літературної освіти в умовах сучасних суспільних викликів і трансформацій.

Методологія дослідження ґрунтується на положеннях компетентнісного, аксіологічного та особистісно орієнтованого підходів. У роботі використано теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація наукових джерел), а також порівняльно-аналітичний метод для виявлення ефективності різних методичних підходів до вивчення лірики в шкільному курсі літератури.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні можливостей цілісного використання української та зарубіжної лірики як ефективного засобу формування національно-патріотичних цінностей учнів, а також у визначенні методичних засад інтеграції виховного компонента у процес аналізу ліричних творів. Уточнено роль емоційно-ціннісного сприйняття поетичного тексту у становленні національної самоідентифікації школярів.

Висновки. Доведено, що лірика має значний виховний потенціал, оскільки сприяє глибокому особистісному осмисленню цінностей, пов'язаних із національною ідентичністю, громадянською відповідальністю та духовним розвитком. Поєднання національного та світового поетичного контекстів забезпечує формування цілісної системи ціннісних орієнтацій учнів. Обґрунтовано доцільність цілеспрямованого використання лірики у процесі навчання літератури як ефективного засобу національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: національно-патріотичні цінності, лірика, урок, учні, українська література, зарубіжна література, методика навчання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. У сучасних умовах суспільних трансформацій, зумовлених процесами глобалізації, інформаційної відкритості та посиленням впливу масової культури, проблема формування національно-патріотичних цінностей учнів набуває особливої актуальності. Освітній простір України постає перед необхідністю забезпечення всебічного розвитку особистості, здатної до усвідомлення власної національної ідентичності, збереження духовної автентичності та активної громадянської позиції. У цьому контексті національно-патріотичне

виховання розглядається не лише як складова освітнього процесу, а як стратегічний чинник духовної безпеки держави, що ґрунтується на історичній пам'яті, національній гідності та системі фундаментальних цінностей.

Особливе місце у реалізації означених завдань належить літературній освіті, зокрема вивченню лірики в курсах української та зарубіжної літератури. Ліричний твір як форма художнього опанування дійсності через внутрішній світ особистості має значний виховний потенціал, оскільки забезпечує емоційно-ціннісне залучення учнів до осмислення основних категорій буття. Саме засобами лірики відбувається глибинне переживання і прийняття таких цінностей, як любов до Батьківщини, свобода, відповідальність, людська гідність, що сприяє формуванню цілісного світогляду учня та його національної самоідентичності. Розробка цілісної методичної системи вивчення лірики як засобу формування національно-патріотичних цінностей учнів є важливим науково-практичним завданням, що забезпечує наступність духовних традицій народу та підготовку молоді до свідомої участі в житті демократичного суспільства.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. Окремі аспекти національно-патріотичного виховання досліджували такі вчені: Г. Ващенко, Л. Данилюк, Ю. Дмитрієнко, О. Музальов, А. Сахно та інші. Психолого-педагогічні аспекти формування національно-культурної ідентичності учнів розроблено І. Бехом та К. Журбою. Модель особистісно орієнтованого вивчення лірики запропоновано Н. Черниш. Методичні підходи до викладання української та зарубіжної літератури висвітлено у працях Н. Волошиної, А. Градовського, О. Ісаєвої, Ж. Клименко, А. Ситченка, Г. Токмань та Ф. Штейнбука тощо.

Водночас, аналіз наукових джерел засвідчує, що, незважаючи на значний теоретичний і методичний доробок, проблема цілісної методичної інтеграції української та зарубіжної лірики як засобу формування національно-патріотичних цінностей учнів залишається недостатньо розробленою та потребує подальшого наукового осмислення.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні формування національно-патріотичних цінностей учнів засобами лірики у процесі вивчення української та зарубіжної літератури.

Висвітлення процедури теоретико-методологічного та/або експериментального дослідження із зазначенням методів дослідження. У дослідженні використано комплекс теоретичних і аналітичних методів, зокрема аналіз, синтез, узагальнення та систематизацію наукових джерел із проблеми формування національно-патріотичних цінностей учнів, а також вивчення педагогічного досвіду викладання української та зарубіжної літератури. Для зіставлення різних методичних підходів до вивчення лірики та визначення їхнього виховного потенціалу застосовано порівняльно-аналітичний метод. Методологічною основою дослідження є положення компетентнісного, аксіологічного та особистісно орієнтованого підходів, що забезпечують цілісне осмислення можливостей лірики як засобу формування національно-патріотичних цінностей учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У контексті сучасних суспільних трансформацій в Україні проблема формування національно-патріотичних цінностей учнів набуває пріоритетного значення. Освітня практика засвідчує наявність певних деформацій у сфері національної самосвідомості частини молоді, що проявляється у зниженні інтересу до культурної спадщини, послабленні мовної ідентичності та недостатньому усвідомленні значущості духовних орієнтирів. Ігнорування потенціалу національної культури у виховному процесі зумовлює ризики формування поверхового світогляду, відчуження від історичного досвіду народу та знецінення традиційних морально-етичних засад.

І. Бех та К. Журба зазначають: «Проблема формування національно-культурної ідентичності школярів є пріоритетним завданням сучасного виховання, що відіграє значну роль у процесі націєтворення» [3, 9]. У зв'язку з цим особливого значення набуває цілеспрямована робота щодо розвитку національної свідомості учнів, засвоєння ними соціокультурного досвіду, залучення їх до духовної спадщини українського народу та формування якостей громадянина-патріота. Ефективним засобом реалізації цих завдань у шкільній практиці є вивчення художньої літератури, передусім лірики, яка завдяки своїй емоційній насиченості та образності сприяє глибокому особистісному переживанню національних цінностей.

Проблема виховання національно-патріотичних цінностей засобами художнього слова традиційно займає важливе місце в теорії та практиці літературної освіти. Вона не втрачає своєї актуальності й у сучасних умовах, оскільки саме література, зокрема лірика, найкраще може передавати духовний досвід народу, сформувати емоційно-ціннісне ставлення до національних і загальнолюдських ідеалів. Через поетичне слово, символіку та образну систему учні долучаються до національного культурного коду, осмислюють духовні цінності, історичний досвід і моральні орієнтири. У цьому контексті доцільно розглядати національно-патріотичні цінності як інтегративну характеристику особистості, що поєднує ціннісні орієнтації, знання про культурну спадщину, національну самосвідомість і готовність до активної громадянської позиції. Саме тому використання лірики у процесі вивчення української та зарубіжної літератури виступає ефективним засобом формування в учнів національно-патріотичних цінностей.

Г. Ващенко зробив вагомий внесок у розробку проблеми національного виховання. У своїй праці «Хвороби в галузі національної пам'яті» він наголошує на необхідності формування в молодого покоління любові до свого народу, рідної землі, української мови, а також поваги до представників інших культур. Особливу роль у цьому процесі вчений відводить слову як потужному виховному чиннику: «Могутню роль у вихованні згаданої й у вихованні любові до Батьківщини відіграє слово, в першу чергу, живе, а потім і друковане» [1, 195]. Вивчаючи та аналізуючи ліричні твори, учні долучаються до національно-культурних смислів, формується повага до рідної мови, культури й історії, розвивається історична пам'ять і почуття національної гідності.

Вивчення лірики в закладах загальної середньої освіти володіє унікальним виховним потенціалом. Завдяки своїй художній природі вона сприяє глибокому внутрішньому переживанню моральних і духовних ідеалів, формує здатність до емпатії, розвиває естетичний смак і сприяє становленню світоглядних орієнтирів школярів. Через діалог із ліричним текстом відбувається не лише засвоєння інформації, а й прийняття національних цінностей як власних екзистенційних переконань.

Поетична творчість кожного народу характеризується національною своєрідністю, що формується під впливом історичних, культурних і ментальних факторів. Українська лірика відображає духовний досвід народу, його ціннісні орієнтири та особливості світогляду. У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р. Гром'яка зазначено: «Якщо народова властива певна сукупність етнічно-психологічних ознак, то вони обов'язково відобразяться на духовному світі письменника, позначатимуться на його мисленні, результатах творчості» [2, 486].

Особливого значення у цьому контексті набуває громадянська лірика, яка репрезентує суспільні, історичні та національні процеси крізь призму особистісного переживання. Її вивчення сприяє усвідомленню учнями цінності державності, формує активну громадянську позицію, почуття відповідальності за майбутнє країни, виховує повагу до національних символів і культурної спадщини. Залучення зразків зарубіжної поезії дає змогу розширити світогляд учнів, здійснити порівняльний аналіз ціннісних систем різних народів і глибше усвідомити унікальність української культурної традиції.

Значну роль у формуванні національно-патріотичних цінностей відіграє система образів-символів, зокрема архетипів (цей термін увів у К.-Г. Юнг), які акумулюють колективний досвід і передають глибинні смисли культури. Для української лірики характерними є такі образи-архетипи: калина, явір, земля, степ, що символізують Батьківщину, історичну пам'ять, духовну спадкоємність поколінь. Наприклад, у творчості Т. Шевченка архетип степу постає як уособлення волі, простору та національної ідентичності.

Архетипні образи характерні не лише для української, а й для зарубіжної лірики, що відкриває широкі можливості для формування національно-патріотичних цінностей у процесі компаративного вивчення літератур. У поезії різних народів простежуються універсальні архетипи – дороги, дому, природи, боротьби, які відображають спільні для людства духовні смисли, але водночас набувають національно забарвлених інтерпретацій. Наприклад, у творчості Й. В. Гете образ природи постає як засіб гармонізації внутрішнього світу людини, у поезії Дж. Г. Байрона архетип мандрівки пов'язується з ідеєю свободи та самопізнання. Аналіз архетипів як української, так і зарубіжної лірики сприяє глибшому усвідомленню учнями універсальності духовних цінностей і унікальності національних культур, що є важливим фактором формування їхньої національно-патріотичної свідомості.

Системне вивчення ліричних творів української та зарубіжної літератури створює сприятливі умови для формування національно-патріотичних цінностей учнів, оскільки поєднує когнітивний компонент навчання з емоційно-ціннісним досвідом, забезпечуючи глибоке особистісне розуміння ідей любові до Батьківщини, поваги до культурної спадщини та готовності до активної громадянської діяльності.

У сучасній школі одним із найважливіших завдань освітнього процесу є виховання компетентного випускника, який може не лише здобувати знання, а й осмислено застосовувати їх у різних життєвих ситуаціях. У цьому контексті особлива роль належить учителю-словеснику, який має забезпечити не лише літературну обізнаність учнів, а й розвиток їхньої емоційно-ціннісної сфери через сприйняття художнього слова, зокрема ліричних творів. Робота з поезією сприяє формуванню вмінь інтерпретувати текст, виразно читати, а також розвивати власні творчі здібності, що є важливим підґрунтям для становлення особистості.

Під час аналізу ліричних творів учитель має цілеспрямовано формувати в учнів національну самосвідомість, патріотичні почуття та ціннісне ставлення до культурної спадщини. Як зазначає Н. Черниш: «Завдяки ліричним творам можна реалізувати принцип націоцентризму, прищеплюючи школярам любов та повагу до рідного слова, до української поезії, до свого народу. Також завдяки ліриці можна формувати у молоді історичну пам'ять та національну гідність» [4, 119]. Компетентнісний підхід у літературній освіті передбачає інтеграцію знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій, які формуються у процесі навчання.

Під час формування національно-патріотичних цінностей учнів засобами лірики важливого значення набуває принцип націоцентризму, обґрунтований Г. Ващенко. Його реалізація у

шкільному курсі української та зарубіжної літератури спрямована на осмислення художнього тексту крізь призму національних цінностей, культурних традицій і духовного досвіду народу.

Реалізація цього принципу в освітньому процесі передбачає: зосередження уваги на аксіологічному потенціалі ліричного твору, зокрема на відображенні таких національних цінностей, як державність, історична пам'ять, морально-етичні норми, культурна спадщина та значення рідної мови; врахування ментальних особливостей народу та рис національного характеру, представлених у художньому тексті; встановлення інтертекстуальних зв'язків між авторською лірикою та фольклорною традицією як носієм колективного досвіду; виявлення й інтерпретацію архетипних образів, що відображають національні та культурні особливості.

У процесі вивчення української та зарубіжної лірики важливо підвести учнів до усвідомлення ролі національної поезії у формуванні культурної ідентичності народу та її місця в загально-світовому літературному контексті. Тому важливо ретельно підбирати методичні прийоми роботи з ліричними творами різної тематичної спрямованості. З огляду на це, доцільно структурувати навчальну діяльність учнів відповідно до тематичної класифікації ліричних творів.

Під час вивчення та аналізу громадянської лірики ефективними є завдання, спрямовані на виявлення суспільно значущих смислів художнього тексту: визначення національних і політичних проблем, порушених у поезії; з'ясування громадянської позиції ліричного героя; формулювання ідейного змісту твору; а також висловлення власного ставлення до окреслених суспільних викликів. Виконання таких завдань сприяє розвитку критичного мислення учнів, формуванню їхньої громадянської свідомості та усвідомленню цінностей державності, відповідальності й патріотизму.

Для конкретизації зазначених завдань доцільно використовувати твори української та зарубіжної лірики, що мають виразне громадянське та патріотичне спрямування. Наприклад, під час вивчення громадянської лірики в українській літературі ефективним є звернення до поезій Т. Шевченка («Кавказ», «І мертвим, і живим...»), де учні можуть визначати порушені національні та соціальні проблеми, проаналізувати авторську позицію щодо колоніального поневолення, сформулювати ідею твору та висловити власне ставлення до проблеми національної свободи. Розглядаючи ліричні твори І. Франка («Гімн»), доречно поставити завдання визначити мотиви боротьби за суспільне оновлення, проаналізувати образ ліричного героя як носія активної громадянської позиції та пояснити ідею духовної незламності народу. Серед зарубіжних авторів показовими є твори П. Б. Шеллі («Ода західному вітру») та В. Гюго (громадянська лірика різних періодів творчості), у яких учні можуть простежувати ідеї свободи, соціальної справедливості та гуманізму, порівнювати їх із українською традицією та робити висновки про універсальність боротьби за людську гідність.

Виконання таких завдань сприяє не лише глибшому розумінню художнього тексту, а й формуванню в учнів національно-патріотичних цінностей, вміння співвідносити національний досвід із загальнолюдськими ідеалами свободи, гідності та відповідальності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, у результаті дослідження встановлено, що лірика як особливий рід літератури має значний потенціал у формуванні національно-патріотичних цінностей учнів, оскільки забезпечує емоційно-ціннісне осмислення основних світоглядних категорій і сприяє національній самоідентифікації особистості. Обґрунтовано доцільність інтеграції виховного компонента у процес аналізу ліричних творів української та зарубіжної літератури на засадах компетентнісного, аксіологічного та особистісно орієнтованого підходів. Доведено, що поєднання національного та світового поетичного контекстів сприяє формуванню цілісної системи ціннісних орієнтацій учнів.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці та конкретизації методичних моделей вивчення лірики в закладах загальної середньої освіти, створенні системи практичних завдань і прийомів, спрямованих на формування національно-патріотичних цінностей, а також у дослідженні ефективності їх упровадження в освітній процес.

References

1. Ващенко Г. Твори в 6 томах / упоряд. А. Погрібний. Київ, 2003. Том 5: Хвороби в галузі національної пам'яті. 335 с.
Vashchenko H. (2003). *Tvory v 6 tomakh. Khvoroby v haluzi natsionalnoi pam'iaty* [Works in 6 volumes. Diseases in the field of national memory]. Kyiv, Ukraine. 335. [in Ukrainian].
2. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВД «Академія», 2007. 751 с.
Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary Dictionary-Reference] / R. T. Gromyak, Yu. I. Kovaliv, V. I. Teremko (2007). Kyiv, Ukraine : Academy. 751. [in Ukrainian].
3. Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у сучасних умовах : концептуальні засади / І. Д. Бех, К. О. Журба. *Педагогічний вісник*. 2018. № 2. С. 5-14.
Formuvannya u pidlitkiv natsional'no-kul'turnoi identychnosti u suchasnykh umovakh : kontseptual'ni zasady. [Formation of national and cultural identity in adolescents in modern

conditions: conceptual foundations] / I. D. Bekh, K. O. Zhurba, (2018). Pedahohichnyy visnyk. № 2, 5-14 [in Ukrainian].

4. Черниш Н.В. Особистісно-орієнтоване вивчення лірики на уроках української літератури в 5-7 класах: дис. ... канд. педаг. наук : 13.00.02. Переяслав-Хмельницький, 2012. 446 с.
Chernysh N.V. (2012). Osobystisno-orientovane vuvchennia liryky na urokakh ukrainskoi literatury v 5-7 klasakh : dys. ... kand. pedah. nauk. [Personal-oriented study of lyrics in Ukrainian literature lessons in grades 5-7 : dissertation ... candidate of pedagogical sciences]. Pereyaslav-Khmelnitskyi, Ukraine. 446. [in Ukrainian].

CHERNYSH Natalia

<https://orcid.org/0000-0002-6626-1858>

Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor,
Assistant Professor at the Department of Ukrainian and
Foreign Literature and Methods of Education,
Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Ukraine)
E-mail: tchernysh.nat@ukr.net

TIUTIUNNYK Oksana

<https://orcid.org/0000-0001-9287-5768>

Doctor of Philology, Professor,
Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and teaching methods
Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Ukraine) E-mail: o.svyrydenko@ukr.net

FORMATION OF NATIONAL-PATRIOTIC VALUES OF STUDENTS THROUGH LYRICS IN THE PROCESS OF STUDYING UKRAINIAN AND FOREIGN LITERATURE

The article considers the problem of forming national-patriotic values of students in the process of studying ukrainian and foreign literature. The attention is focused on the potential of lyrics as an effective means of emotional and value influence on the personality of a schoolchild. The peculiarities of the perception of lyrical works are analyzed, the expediency of using poetic texts for the development of national consciousness, civic position and spiritual and moral orientations of students is substantiated. It is proved that the systematic involvement of lyrics of ukrainian and foreign authors in the educational process contributes to a deeper awareness of national identity and cultural values by students.

The purpose of the work is to theoretically substantiate methodological approaches to the formation of national-patriotic values of students by means of lyrics in the process of studying ukrainian and foreign literature. The relevance of the study is due to the need to strengthen the educational potential of literary education in the context of modern social challenges and transformations.

Research methodology is based on the provisions of the competency-based, axiological and personality-oriented approaches. The work uses theoretical methods (analysis, synthesis, generalization, systematization of scientific sources), as well as a comparative-analytical method to identify the effectiveness of various methodological approaches to the study of lyrics in the school literature course.

Scientific novelty lies in substantiating the possibilities of the holistic use of ukrainian and foreign lyrics as an effective means of forming national-patriotic values of students, as well as in determining the methodological principles of integrating the educational component into the process of analyzing lyrical works. The role of the emotional and value perception of the poetic text in the formation of national self-identification of schoolchildren is clarified.

Conclusions. It is proven that lyrics have significant educational potential, as they contribute to a deep personal understanding of values related to national identity, civic responsibility and spiritual development. The combination of national and world poetic contexts ensures the formation of a holistic system of students' value orientations. The feasibility of purposeful use of lyrics in the process of teaching literature as an effective means of national and patriotic education is substantiated.

Key words: national and patriotic values, lyrics, lesson, students, ukrainian literature, foreign literature, teaching methodology.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2026

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор **О.Д. Кулик**